

John Smith

John Smith, doktora derecesini Sheffield Üniversitesi'nden aldı. Kendisini “araştırmacı, aktivist, kimi zaman öğretmen, sonsuza dek öğrenci” olarak tanımlayan Smith, şu anda araştırmacı ve yazar olarak serbest çalışmaktadır. Petrol platformu işçisi, otobüs şoförü ve telekomünikasyon mühendisi olarak çalışmış olan yazar, savaş karşıtı eylemlerde ve Latin Amerika dayanışma hareketlerinde uzun süredir aktivist olarak faaliyet göstermektedir.



John Smith

İngilizceden çeviren
Banu Yılmaz

Yordam Kitap: 468 • 21. Yüzyılda Emperyalizm • John Smith
ISBN 978-605-172-734-9 • *Kitap Editörü*: Oktar Türel • *Düzeltilme*: Didem Gerçek
Kapak Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Ağustos 2025
© Monthly Review Press, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Kuloğlu Mah. Altıpatlar Sokak Çubukçu Çıkmazı No.1/1A Beyoğlu-İstanbul
Tel: +90 212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap • <https://bsky.app/profile/yordamkitap.bsky.social>

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

21. YÜZYILDA EMPERYALİZM

Küreselleşme, Aşırı Sömürü ve
Kapitalizmin Nihai Krizi

PAUL A. BARAN - PAUL M. SWEEZY
ANMA ÖDÜLÜ

John Smith'in *21. Yüzyılda Emperyalizm* kitabı, Paul A. Baran-Paul M. Sweezy Ödülü'nü kazandı. 2014'te konulan bu ödöl, *Monthly Review* geleneğinin kurucuları olan Paul M. Sweezy, Paul A. Baran ve Harry Magdoff'un katkılarını onurlandırmayı amaçlar. Emperyalizmin ekonomi politiğı alanında yapılmış seçkin incelemelerin İngilizce yayımlanmasını destekler. Amaç, geniş bir anlamda Paul M. Sweezy, Paul A. Baran ve Harry Magdoff geleneğinde yazılmış önemli çalışmaları İngilizceye kazandırmaktır. Ödöl, daha önce İngilizce yayımlanmamış yazılara da verilecek ve İngilizceden başka dillerde ilk kez yayımlanmış yeni çalışmaların çevirilerini kapsayacaktır.

İÇİNDEKİLER

1. KÜRESEL META	15
Tişört	21
iPhone	34
Kahve	49
2. TAŞERONLAŞMA YA DA ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİ	60
Küresel Taşeronlaşmanın Öncülleri	60
Ticaret İstatistiklerine İlişkin Not	63
Üretim Süreçlerinin Küreselleşmesi	71
İhracata Yönelik Sanayileşme:	
Genişleyip Yayıldı mı, Daralıp Yoğunlaştı mı?	80
Hizmetler ve Üretimin Küreselleşmesi	87
3. TAŞERONLAŞMA İLİŞKİSİNİN İKİ BİÇİMİ	104
Doğrudan Yabancı Yatırım	106
Emsallerine Uygun Taşeronlaşma	122
Dünya Ticaretinin Yapısı	130
Yükselme ya da “Değer Zincirinde Yukarı Tırmanma”	143
Küresel İmalat Katma Değerinde	
Güney’in Payındaki Yavaş Büyüme	146
4. GÜNEY EMEKÇİSİ: ARTIK ÇEVREDE DEĞİL	154
Emeğin Serbest Dolaşımının Engellenmesi ve Güney’in Oluşumu ..	159
Kayıt Dışı Ekonomi: Kapitalizmin “Görelî Aşırı Nüfusu”	176
Emeğin Kadınlaşması ve Kadınların Proleterleştirilmesi	188
5. NEOLİBERAL ÇAĞDA KÜRESEL ÜCRET EĞİLİMLERİ	201
Küresel Ücretlere İlişkin Verilerin Kalitesizliği	203
Satın Alma Gücü Paritesinin (Sagp) Tuzakları	206
Satın Alma Gücü Anomalisi ve Kuzey-Güney Bölünmesi	214
GSYİH İçinde Emeğin Düşen Payı	220
Artan Ücret Eşitsizliği	236
Neoliberal Çağda Küresel Ücret Eğilimleri	239

Kriz Zamanlarında Ücretler	245
Ücretler ve Yakınsama Efsanesi	249
6. SATIN ALMA GÜCÜ ANOMALİSİ VE ÜRETKENLİK PARADOKSU ..	253
Piyasa Döviz Kurları “Zayıf” Para Birimlerine Neden Olduğundan	
Daha Aşağı Değer Bıçıyor?	254
Verimlilik Paradoksu	263
7. KÜRESEL EMEK ARBİTRAJİ:	
ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİNİN TEMEL İTİCİ GÜCÜ	284
Küresel Emek Arbitrajı:	
Giderek Aciliyet Kazanan Bir Hayatta Kalma Taktiği	286
Küresel Emek Arbitrajı ve Marksist Küreselleşme ve	
Emperyalizm Teorileri	298
Bağımlılık Teorisi ve Sömürü Oranındaki Uluslararası Farklılıklar ..	314
8. EMPERYALİZM VE DEĞER YASASI	339
Lenin ve Emperyalizm	340
Yirmi Birinci Yüzyılda Marx'ın <i>Kapital</i> 'i	352
Taşeronlaşmanın Kapitalizm Tarihindeki Yeri	375
9. GSYİH YANILSAMASI	379
GSYİH Nedir? I	380
GSYİH Nedir? II	390
Değer Zinciri Kavramı	400
GSYİH İllüzyonunun Üç Boyutu	410
Sonuç: Küreselleşmiş Üretim Çağında GSYİH	418
10. BÜTÜN YOLLAR KRİZE ÇIKAR	420
Finansal Krizin Kökenleri	423
Taşeronlaşma ve Finansallaşma	446
Küresel Krizde Küresel Güney	452
Bütün Yollar Krize Çıkar	466
SONUÇ	471
DİZİN	475



Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

* SGP = Satın alma gücü paritesi (Purchasing Power Parity).

“Âdil bir günlük iş için âdil bir günlük ücret!”
şeklindeki tutucu ilke yerine ... devrimci slogan,
“*Kahrolsun ücret sistemi!*”¹

1 Karl Marx, [1865] 1987 “Value, Price and Profit,” Marx ve Engels, *Collected Works* C. 20 içinde (Moskova: Progress Publishers), s. 149. [*Ücret, Fiyat ve Kâr*, Çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, s. 89.]

KÜRESEL META



24 Nisan 2013'te, Bangladeş'in başkenti Dakka'da, içinde bir kaç tekstil fabrikası, bir banka ve bazı dükkânların bulunduğu sekiz katlı Rana Plaza'nın çökerek 1133 tekstil işçisinin ölümüne, 2500'ünün de yaralanmasına yol açması, tarihin kaydettiği en acı iş felaketlerinden biriydi.¹ Bu felaket ve tekstil işçilerinin acısı, öfkesi, adalet talepleri, dünyanın her köşesinden emekçilerin sempati ve dayanışma duygularını uyandırdı. Öte yandan, ürünleri için Bangladeş'teki fabrikalara bağımlı olan ama tüm mallarını üretenlerin korkunç ücretleri, yaşam ve çalışma koşulları hakkında hiçbir sorumluluk kabul etmeyen dev şirketler hasarı az göstermek için çılginca çaba harcadılar. Binanın taşıyıcı sisteminde bir gün önce çatlakların oluştuğu, yapılan ilk incelemeden sonra binanın boşaltılması ve kapalı kalmasının tavsiye edildiği gerçeği, birçoklarının hissedilen öfkeyi daha da artırdı. Ertesi sabah, zemin kattaki bir banka ile dükkânlar bu tavsiyeye uydu, ama binlerce tekstil işçisi kovulmakla tehdit edilerek yeniden iş başı yapmaya zorlandı. Çatı katına izinsiz olarak kurulan jeneratörler çalıştırılınca bina çöktü. Uluslararası bir sendika

1 İngiliz parlamenterlerin hazırladıkları bir raporda belirtildiğine göre, "toplam üç giysi fabrikasının bulunduğu bina, sadece perakende alışveriş amacıyla inşa edildi. Binlerce işçi ve elektrik jeneratörleri, binanın taşıyabileceğinden neredeyse altı kat fazla ağırlık yarattı. Taşıyıcı kolonların gelişigüzel dikildiği saptandı ve uzmanlar hem inşaat malzemelerinin hem de yöntemlerinin kalitesiz olduğundan haklı olarak kuşkulandılar." Bangladeş Tüm Partiler Parlamento Grubu, 2013, *After Rana Plaza: A Report Into the Ready-Made Garment Industry in Bangladesh*, s. 18, çevrimiçi erişim için http://www.annemain.com/pdf/APPG_Bangladesh_Garment_Industry_Report.pdf.

federasyonu olan IndustriALL'ın genel sekreteri Jyrki Raina, bu felaketi, “kitlesel sanayi katliamı” olarak tanımladı.

Üzerlerine beton kütleleri ve makineler çökünce sıkışıp ezilen binlerce insanın çığlıkları, dünyanın her yanından milyonların acı dolu feryatlarıyla iyice büyüyen devasa bir şok dalgası yarattı. Felaket hemen gazete manşetlerine çıktı. Bangladeş'teki konfeksiyon fabrikalarında üretilen giysileri giyenler, bunları elleriyle üreten insanların somut bağlarıyla ve bu dünyadaki acınası yaşamlarıyla yüz yüze geldiler. Rana Plaza'dan çıkan şok dalgası, yoğun bir X ışını demeti gibi, küresel ekonominin iç yapısını aydınlatarak, küresel kapitalizmin normalde gözlerden ve zihinlerden saklanan temel bir gerçeğini keskin çizgileriyle apaçık ortaya çıkardı: Bu sistemin sağlıklı işlemesi, tüketim mallarının ve ara girdilerin üretiminin taşınmış olduğu düşük ücretli ülkelerdeki işçilerin aşırı sömürülmesine bağlıdır. Özellikle Bangladeş'teki sefalet ücretleri (Kasım 2013'teki %77'lik ücret artışı sonrasında bile, dünyadaki büyük ihracatçılar arasında en düşük fabrika ücretleri); ölüm tuzağı fabrikalar (yakınlardaki Tazreen Fashions'ta sadece beş ay önce çıkan yangında, gecenin geç saatlerinde çalışırken demir parmaklıklı pencerelerin ve kilitli kapıların ardında kapana kısılan 112 işçi öldü); sendikal hakların şiddet uygulanarak bastırılması (sendika eylemcilerinin kara listeye alınması, dövülmesi, keyfi olarak tutuklanması sıradanlaşmıştır); Bangladeş'te fabrika sahipleri, siyasetçiler ve polis yetkilileri arasındaki iğrenç ilişkiler (Bangladeş giyim sanayisinde hiçbir işveren, sağlık ve güvenlik yasalarını çiğnediği için hüküm giymemiştir), tüm dünyanın dikkatini çekti.² Tüm bunların bu kitabı özellikle ilgilendiren yanı, giyim sanayi-

2 Aralık 2013'te, yani 112 işçinin öldüğü yangından on üç ay sonra, Tazreen Fashions sahipleri Mahmuda Akter, kocası Delwar Hossain ve yöneticilerinden 11'i, “taksirle ölüme neden olmak”la suçlandılar (Bangladeş devleti, tarihinde ilk kez, sağlık ve güvenlik yasalarını çiğnedikleri için fabrika patronları hakkında soruşturma açtı). Eğer suçlu bulunurlarsa, bu kişilere yedi yıl ila ömür boyu arasında değişen hapis cezaları verilebilir. 3 Eylül 2015'te duyurulduğuna göre, bu kişilerin yargılanmasına o yılın Ekim ayında başlanabilirdi. Rana Plaza'nın sahibi Sohel Rana ve 41 yönetici, 1 Haziran 2015'te cinayette suçlandılar; bu suç için Bangladeş'te en ağır ceza, idamdır. Kitabın yazıldığı dönemde, bu kişilerin yargılanmasıyla ilgili bir tarih belirlenmemiştir.

sinin, “neyin, nerede, kim tarafından ve hangi fiyata üretileceğini küresel alıcıların belirlediği ... alıcı güdümlü bir meta zincirinin kusursuz örneği olması”dır.³ Dolayısıyla, Bangladeş giyim sanayisi, kapitalist hükümetlerin tüm Küresel Güney’de izledikleri ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin özünü yansıtır. İngiliz İşçi Sendikaları Kongresi Genel Sekreteri Frances O’Grady’nin Rana Plaza felaketine tepki olarak söylediği gibi, “Bu korkunç can kayıpları, çalışma koşullarını dibe çekmeye yönelik küresel yarışta bitiş çizgisinin Bangladeş olduğunu kanıtlıyor.”⁴

Bangladeş’teki açlık ücretleri, ölüm tuzağı fabrikalar ve iş-renc geçekundu mahalleleri, tüm Küresel Güney’de milyonlarca insanın katlandığı koşulların temsilcisidir, emperyalist ülkelerde kârları devam ettiren ve sürdürülemez aşırı tüketimi doyuran artık değer kaynağıdır. Bangladeş halkı, kapitalizmin canlı emeği ve doğayı pervasızca sömürmesinden doğan bir başka korkunç sonucun da ön safındadır: Bu, *doğa üzerinde kapitalist yıkım* olarak tanımlanması daha doğru olan “iklim değişikliği”dir. Bangladeş’in büyük bölümü alçak topraklardan oluşur, deniz düzeyleri yükseldikçe ve muson yağmurları şiddetlendikçe, tarım arazileri giderek tuzlu sular altında kalır, bu ise kentlere göçü hızlandırır. Sonuç olarak, nüfusu son yirmi yılda iki katına çıkan ve şu an dünyanın en büyük, en yoğun nüfuslu kentlerden biri olan Bangladeş’in başkenti Dakka’nın nüfusu her yıl 600.000’den fazla artıyor.⁵ Tatlı suyun aşırı çıkarılması, Dakka’nın yeraltı sularını tüketiyor ve daha da kötüsü deniz suyuyla kirlenmesine yol açıyor. Bu da yetmezmiş gibi,

3 K. Fernandez-Stark, S. Frederick ve G. Gereffi, 2011, *The Apparel Global Value Chain: Economic Upgrading and Workforce Development* (Durham, NC: Center on Globalization, Governance, and Competitiveness, Duke University), s. 7.

4 TUC [İngiliz İşçi Sendikaları Konseyi]: “Bangladeş’te bir fabrikanın çökmesi, akıl almaz çalışma koşullarının sonucudur.” Basın açıklaması, 25 Nisan 2013.

5 Hasan Kamrul’un 9 Kasım 2009’da *Dhaka Tribune*’da çıkan “Hepimize yönelik bir tehdit” başlıklı yazısında bildirdiğine göre, Bangladeş hükümeti, yıllık bütçesinin tam yarısını, mevsimsel sellerin hasar verdiği yolları, kanalları ve köprüleri onarmaya harcıyor; <http://www.dhakatribune.com/op-ed/2013/nov/09/threats-all#sthash.DGHBxoAn.dpuf>.

Dakka, faal bir fay hattı üzerinde bulunuyor. Deprem uzmanları, Richter ölçeğiyle 7,5 büyüklüğündeki bir depremin Dakka'yı yerle bir edeceği ve 80.000 binanın Rana Plaza'yla aynı kaderi paylaşabileceği uyarısında bulunuyorlar. Öngörülen yıkımın bu denli büyük olmasının nedeni, bataklıkla çevrili olan Dakka'da düzensiz, plansız genişlemenin çoğunlukla yatay değil dikey olması ve Rana Plaza'da gözlenen inşaat standardına tıpatıp benzeridir.⁶ Kapitalist gelişmenin bu olumsuz sonuçlarından hiçbirisi Bangladeş'in GSYİH hesaplamalarında görülmez, ama hepsi gerçektir ve Bangladeş işçilerinin, çiftçilerinin, doğal çevresinin başına gelenler bunların kanıtıdır. Bedelini onlar ödüyor da kârlı çıkan kim? Bu sömürüden sağlanan getirinin ne kadarı Bangladeş'te kapitalist kalkınmaya gidiyor ve ne kadarı emperyalist ülkelerdeki kapitalist birikimi besliyor?

Birçok yorumcu, Tazreen ve Rana Plaza felaketleri ile yüz yılı aşkın süre önce ABD'de ve Avrupa'da meydana gelen korkunç felaketler arasında benzerlik kurmuş, bu yakın tarihli trajedilerin, alta yatan nedenleri gidermeye yönelik ortak çabalara hız vererek, Bangladeş giyim sanayisi patronlarını en sonunda kendilerine çekidüzen vermeye zorlayabileceğini öne sürmüştür. Nitekim Amy Kazmin, *Financial Times*'ta şöyle yazmıştır:

Dünyanın her yanında, sanayi felaketlerinin değişimi hızlandırıcı etki gösterdiği kanıtlanmıştır. New York City'de 1911'de meydana gelen ve yangın çıkışları kilitli olduğu için, çoğu kadın 146 giyim işçisinin öldüğü Triangle Shirtwaist Yangını, fabrika işçilerine güvenlik dâhil daha iyi koşullar sağlamak için başarıyla mücadele eden Uluslararası Kadın Konfeksiyon İşçileri Sendikası'nın büyümesini kamçıladi. Bugün birçoklarının dediğine göre, Rana Plaza felaketi (Bangladeş'te 112 işçinin öldüğü Tazreen Fashions fabrikasındaki yangından beş ay sonra meydana gelen felaket), benzer bir değişikliğın başlamasını zorlayabilir.⁷

6 Rana Plaza, bataklık kurutularak kazanılan zemin üzerine inşa edilmişti.

7 Amy Kazmin, "Bangladeş'te çöken fabrika, işçi haklarını hızlandıran bir etken", *Financial Times*, 3 Mayıs 2013.

Rana Plaza felaketinin, Bangladeş giyim sanayisinde sendikalaşma mücadelesine hız vereceği kuşkusuz. Ama *FT* yazarı iki şeyi unutuyor. Giyim sanayisi işverenleri, Kadın Konfeksiyon İşçileri Sendikası'nın (ILGWU) yükselişine tepki olarak, üretim tesislerini ABD'nin güneyindeki sendikasız eyaletlere kaydıldılar ve en sonunda ABD'den tamamen çıkarıp Bangladeş gibi ülkelere taşıdılar. Bugün ABD'de giyilen kıyafetlerin yalnızca %2'si fiilen orada üretiliyor. Peter Custers, Amy Kazmin'in dile getirdiği nahif liberal görüşün diğer zayıf noktasına şöyle işaret ediyor:

On dokuzuncu yüzyıl İngiliz sanayileri ile çağdaş Bangladeş'tekiler arasındaki yapısal farkların ayırdına varmak ... gerekir. Çünkü İngiliz giyim sanayicilerinin aksine, Bangladeşli giyim sanayicileri, Bangladeş'teki üretim birimlerinden başlayıp araçlardan geçerek, Kuzey ülkelerindeki perakende ticaret şirketlerine kadar uzanan uluslararası taşeron ilişkileri zincirinin en alt halkasında yer alırlar. ... Giysi üretimi, ucuz ücretli emek kaynaklarını sağlamak için Üçüncü Dünya'ya taşınmış ve Üçüncü Dünya içinde de yeniden yer değiştirmiştir. Yerel girişimciler, yaratılan artık değerinin bir kısmını almalarına karşın, büyük pay onlara gitmez. Dolayısıyla, artık değerinin çıkarılmasını Bangladeşli patronlar örgütledikleri halde, bunun meyvelerini ağırlıklı olarak Kuzey'deki şirketler toplar.⁸

Rana Plaza'nın çökmesi, Bangladeşli işçilere uygulanan acımasız ve aşırı sömürüye ışık tutmakla kalmadı. Aynı zamanda, küresel kapitalist ekonominin gizli yapısını da aydınlatarak, emek-sermaye ilişkisinin ne ölçüde Kuzey sermayesi ile Güney emeği arasında bir ilişkiye dönüştüğünü ortaya çıkardı. Giyim sanayisi, üretimi düşük ücretli ülkelere kaydıran ama gücü ve kârları sıkı sıkıya emperyalist ülkelerdeki firmaların elinde bırakan ilk sanayi sektörüydü. Bu gerçek, neoliberalizmi savunanların kurgulayıp yansıttıkları fantezilerden çok farklıdır. Primark'ın (ABD'de

8 Peter Custers, 2012 [1997], *Capital Accumulation and Women's Labor in Asian Economies* (New York: Monthly Review Press), s. 162.

JCPenney), Walmart'ın, M&S'ın ve başka büyük İngiliz/Amerikan perakendecilerin, Bangladeşli konfeksiyon işçilerini sömürerek kâr elde ettiklerini tartışma konusu yapacak bilgili gözlemci pek azdır. Sattıkları giysilerin üretimi için düşük ücretli ülkelerin en düşük olanında taşeron kullanma yarışına başka ne amaçla girsinler ki? Bir an düşününce, başka kimlerin bundan yararlandığı da açığa çıkar: Bu perakendecilerin kiraladıkları binaların sahibi olan tüccar kapitalistler, onlara reklam, güvenlik vb. gibi hizmetler veren pek çok firma, hatta onların kârlarını ve çalışanlarının ücretlerini vergilendiren, her satıştan KDV tahsil eden hükümetler. Ne var ki ticari ve finansal verilere göre, Amerikan, Avrupalı ve Japon firmalarca elde edilen kârların ya da hükümete giden vergi gelirlerinin *tek kuruşu bile*, onlara mal üreten işçilerin alın terinden kaynaklanmaz. Üretim maliyetlerine eklenen devasa fiyat artışları, bu malların tüketildiği İngiltere'de ve başka ülkelerde "katma değer" olarak görünür; bunun doğurduğu ters sonuç ise her bir giyim eşyasının, tüketildiği ülkenin GSYİH'sını, üretildiği ülkeninkinden çok daha fazla artırmasıdır.⁹ Bunda bir yanlışlık olmadığını sadece bir iktisatçı düşünebilir!

Ekonomik veriler dışındaki tüm veriler ve deneyimler, Primark, Walmart ve başka Batılı firmaların mallarını üretmek için düşük ücretler karşılığında uzun saatler boyunca çok yoğun çalışan işçilerin bu firmaların kârlarına önemli katkı yaptıklarını gösteriyor. Oysa ticaret, GSYİH ve finansal akış verilerinde böyle bir katkının izi yok; aksine, bu metaların satışıyla gerçekleşen değerlerin büyük bölümü ve perakende devlerinin elde ettiği kârların tümü, tüketildikleri ülkeden kaynaklanıyor gibi görünüyor. Bu bilmeceyi araştırmak ve çözmek, bu kitabın temel görevidir. İlk adımımız, Bangladeş gibi düşük ücretli ülkelerde üretilen ve emperyalist dünyanın her yanındaki alışveriş merkezlerinde satılan (Bangladeş'te üretilen giysilerin %80'inden çoğu oralarda satılır)

9 Peter Custers, Bangladeş'te üretilen ve dünya pazarında 3 dolara satılan her bir gömlek için, ithalatçı OECD ülkelerinin GSYİH'sı yaklaşık 32 dolar yükselir," diyor Michael Chossudovsky'yle yapmış bir röportajdan alıntı yapar. A.g.y., dipnot 141.

her bir giyim eşyasının kumaşına ilmi ilmi işlenmiş olan, işçiler ile işverenler arasındaki toplumsal, ekonomik ve siyasal ilişkileri incelemek olacaktır. Sonra, “küresel metalar”ın diğer iki temsilcisi olan Apple iPhone ve kahve üzerinde bir adli tıp incelemesi yaparak bu ilk adımımızı güçlendireceğiz.

TIŞÖRT

Tony Norfield *The China Price*’taki yazısında, Bangladeş’te üretilen ve İsveçli perakendeci Hennes & Mauritz (H&M) tarafından Almanya’da 4,95 avroya satılan bir tişörtün öyküsünü anlatır.¹⁰ H&M, Bangladeşli imalatçıya tişört başına 1,35 avro, yani nihai satış fiyatının %28’ini öder, bunun 40 senti, Birleşik Devletler’den ithal edilen 400 g pamuk ham maddesinin bedelidir; Hamburg’a nakliye için tişört başına 6 sent daha eklenir. Böylece, nihai satış fiyatının 0,95 senti fabrika sahibi, işçiler, girdi/hizmet sağlayıcılar ve Bangladeş hükümeti arasında paylaşılmak üzere Bangladeş’te kalarak, Bangladeş’in GSYİH’sını bu miktarda artırır. Geriye kalan 3,54 avro tişörtün tüketildiği ülke olan Almanya’nın GSYİH’sına yazılır ve dökümü şöyledir: Alman nakliyeciler, toptancılar, perakendeciler, reklamcılar vb.’nin giderleri ve kârları için 2,05 avro (bu tutarın bir kısmı, çeşitli vergiler yoluyla devlete dönecektir); H&M’nin tişört başına kârı 60 sent; Alman devleti satış fiyatı üzerinden %19 KDV yoluyla 79 senti kapar; çeşitli “diğer kalemler” için 16 sent. Böylece, Norfield’ın dediği gibi, “satış fiyatından gelen kazancın büyük dilimi, Almanya’da vergi olarak devlete ve geniş bir yelpazedeki işçilere, yöneticilere, mal sahiplerine ve işletmelere gider. Ucuz tişörtler ve ithal edilen diğer çok çeşitli mallar, daha zengin ülkelerde hem tüketiciler için uygun fiyatlıdır; hem de devlet ve diğer tüm insanlar için önemli bir gelir kaynağıdır.”

10 Tony Norfield, 2011, *The China Price*, <http://economicsofimperialism.blogspot.com/2011/06/what-china-price-really-means.html>. Norfield’in kaynağı: “Das Welthemd” (Dünya Gömleği), *Die Zeit*, 17 Aralık 2010, <http://www.zeit.de/2010/51/Billige-T-Shirts>.

Norfield'ın parmak bastığı can alıcı nokta ne denli vurgulansa yeridir, çünkü emperyalist ülkelerdeki liberallerin ve sosyalistlerin pek çoğu, bu noktayı kafalarından atmak için büyük çaba harcıyor. H&M'nin tatlı kârlar elde ettiğine şüphe yok ama ücretlerden ve H&M'yle hizmet sağlayıcıların kârlarından alınan vergiler şirketin KDV ödemelerine eklenince, devletin aldıkları yanında bu kârlar deve de kulak kalır. 2013'te, ABD hükümetinin sadece Bangladeş'ten yapılan giysi ithalatına uyguladığı gümrük vergileri, o malları üreten işçilerin aldıkları toplam ücretten fazlaydı. Bildiğimiz gibi, devlet bu parayı, sağlık hizmetlerine, Sosyal Güvenliğe ve yurt dışındaki savaşlara parasal kaynak sağlamak için kullanır, hatta yoksul ülkelere “dış yardım” biçiminde birkaç kuruşu iade bile eder. Tony Norfield'ın öne sürdüğü gibi, Bangladeş'teki düşük ücretler, “daha zengin ülkelerde tezgâhtarların, kargo teslimatçıların, müdürlerin, yöneticilerin, muhasebecilerin, reklamcılarının niçin bu kadar çok, sosyal yardım ödemelerinin ve başka pek çok şeyin niçin bu kadar yaygın olduğunu” açıklamaya yardımcı olur.¹¹ Norfield açık sözlülükle şu sonucu çıkarır: “Bangladeş'te ücretler özellikle düşüktür, ama başka yoksul ülkelerde görülen bunlardan daha yüksek ücretler bile aynı sonuca işaret eder: Yoksul ülkelerde işçilerin ezilmesi, daha zengin ülkelerde geniş halk kitlelerine doğrudan ekonomik yarar sağlar.”

Norfield'ın hesabına göre, Bangladeş'teki fabrika günde 125.000 gömlek üretiyor ve bunun yarısı H&M'ye, kalanı ise Batılı başka perakendecilere satılıyor. Fabrikada bir işçi günde 10-12 saat çalışarak 1,36 avro kazanır ve saatte 250 tişört, yani ücret olarak ödenen her avro sent için 18 tişört üretir. İşçinin çalıştığı fabrika, %85'i kadın olmak üzere 4 milyon insanın çalıştığı Bangladeş'teki 5.000 giyim fabrikasından biridir. ILO'ya göre, “makine operatörü ve montajcı” olarak çalışan kadınların ortalama ücreti, aynı işi yapan erkeklerinkinin %73'üdür.¹² Giyim

11 A.g.y.

12 ILO, 2013, Decent Work Country Profile—Bangladesh (Cenevre: ILO).

fabrikalarına büyük çaplı kadın akını olmasına karşın, bir bütün olarak bakılınca Bangladeş'te kadınların iş gücüne katılımı hâlâ dünyadaki en düşük oranlardan biridir. 2010'da, çalışma çağındaki kadınların %33,9'u çalışırken, çalışma çağındaki erkeklerde bu oran %79,2ydi.

Yukarıda belirtildiği gibi, Bangladeş'te fabrikalarda verilen ücretler, dünyanın en düşük ücretleridir. Rana Plaza felaketinden sonra Bangladeş giyim sanayisindeki koşulları araştıran bir İngiliz parlamento komitesinin bildirdiğine göre, "Bangladeş'in başka ülkelere kıyasla avantajı, biricik varlık değeri, emeğin ucuz ve dolayısıyla birim maliyetlerin düşük olmasıdır".¹³ Tanınmış Amerikan yönetim danışmanlığı şirketi McKinsey & Co.'nun Bangladeş giyim sanayisinin gelişimi konusunda yayımladığı derinlemesine raporda, ABD'li perakendecilerin taşeron kullanma davranışlarına ilişkin kapsamlı bir araştırma da yer alır ve şöyle der: "Bangladeş'in rekabetçi fiyat düzeyi, açıkça en önemli avantajdır –araştırmaya katılan tüm CPO'lar [satın alma baş yetkilileri] Bangladeş'ten alım yapmalarının birinci ve en öncelikli nedeni olarak çekici fiyatları gösterdiler."¹⁴ CPO'ların böylesine çekici buldukları fiyat, elbette emek gücü fiyatıdır, ama McKinsey & Co., müşterileri olan dev şirketlerin duyarlılıklarına dokunmak istemediği için, araştırmanın herhangi bir yerinde düşük ücretlerden hiç söz etmez. Rana Plaza felaketini izleyen aylarda, ücret artışı (ya da gecikmiş ücretlerin ödenmesi), sendikalaşma hakkı, yaygın olarak savsaklanan sağlık ve güvenlik yasalarının uygulanması talepleri üzerinde yoğunlaşan grev ve gösteri dalgaları, Bangladeş Hazır Giyim (HG) sanayisini vurdu. Üst düzey yetkililerinden birçoğunun fabrika sahibi olduğu Bangladeş hü-

13 Bangladeş Tüm Partiler Parlamento Grubu, 2013, *After Rana Plaza: A report into the ready-made garment industry in Bangladesh*, çevrimiçi http://www.annemain.com/pdf/APPG_Bangladesh_Garment_Industry_Report.pdf, s. 26.

14 McKinsey & Co., 2011, *Bangladesh's Ready-Made Garments Landscape: The Challenge of Growth*, http://www.mckinsey.de/sites/mck_files/files/2011_McKinsey_Bangladesh.pdf, s. 7.

kümeti, daha önce 2006, 2010 ve 2012 ayaklanmalarında takındığı tutumun aynısını takındı: Resmî polis güçlerini, *ansar*’ları (köy kökenli milisleri), “antiterörist” Çevik Kuvvet Taburu’nu, ek olarak da 2010 grev dalgasının tam ortasında kurulan ve tek görevi, hazır giyim üretimi yapılan bölgelerde polislik yapmak, işçi protestolarını bastırmak olan Sanayi Polisi’ni kullanıp eylemleri şiddetle bastırdı. Bu polis kuvvetinin 2.900 memuruna karşılık, Rana Plaza felaketi olduğunda Bangladeş’teki 5.000’i giyim sektöründe olmak üzere 200.000 atölyenin ve fabrikanın tamamında sağlık ve güvenlik, asgari yaş ve asgari ücret yasalarını uygulamakla görevli hepi topu 51 müfettiş vardı.¹⁵

Yine de işçilerin mücadele bayrağını yükseltmesi ve dünyanın tüm dikkatini onlara çevirmesi nedeniyle, hükümet Kasım 2013’te asgari ücreti %77 oranında artırmak zorunda kaldı. Bu, önemli bir zaferdi ama işçilerin istedikleri ve uğruna mücadeleyi sürdürdükleri %170’lik ücret artışının çok gerisinde kaldı. Verilen zam, işçi ücretlerini ailelerinin beslenmeleri, giyinmeleri ve barınmaları için gerekli meblağa ilişkin tüm tahminlerin çok altında bıraktı. Asya sendikalarının ve Temiz Giysi Seferberliği gibi eylemci grupların oluşturdukları bir ittifak olan Asya Taban Ücret İttifakı’na göre, yeni taban ücret, bir konfeksiyon işçisinin ve bakmakla yükümlü olduğu bir yetişkin ile iki çocuğun beslenmesi, barınması ve giyinmesi için gerekli miktarın ancak beşte biri kadardır.¹⁶ 2013’teki ücret zammı, 2010’dan sonra yapılan ilk artışı, oysaki o zamandan beri enflasyon nedeniyle tüm fiyatlar %28, gıda ve yemeklik yağ gibi temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları ise çok daha fazla artmıştı.

Düşük ücretler, yüksek kâr oranlarına olanak sağlar. Bu örnekte, “hızlı moda” tişörtün üretim maliyetine eklenen toplam kâr oranı %152’dir. Daha pahalı ürünlerde çok daha yüksek

15 Bkz. <http://www.thedailystar.net/beta2/news/factory-watch-just-farcical/>.

16 Bkz. <https://www.cleanclothes.org/livingwage/calculating-a-living-wage> and <http://www.cleanclothes.org/livingwage/living-wage-versus-minimum-wage>.

kâr oranları gözlenir; bunun kötü ün salmış bir örneği, taklit futbol formasıdır, “çok büyük kazanç getiren bu formalardan İngiltere’de satılanların %80’i Uzakdoğu’da yaklaşık 5 sterline üretilir. Sonra fabrika, maliyetin üzerine %50 kâr koyarak bunları spor giyim şirketlerine gönderir. O şirketler de bunun üzerine bir %100 kâr daha koyarak, yaklaşık 14 sterline perakendecilere satar. Perakendeciler de en az %150 oranında kendi kârlarını ekleyince, etiket fiyatı, önerilen en düşük perakende satış fiyatı olan 35 sterline çıkar. Bu fiyat, imalat maliyetinden %700 yüksektir.”¹⁷ Başka bir uzmanın tahminine göre, ABD’de perakende satış fiyatı 175 dolar olan, Bangladeş’te üretilen bir KP MacLane polo yaka tişörtün üretim maliyetine tam %728 oranında, perakende 455 dolara satılan bir Hermès polo yaka tişörtün üretim maliyetine ise %1800’ü aşan oranda kâr payı eklenir.¹⁸ Bu dudak uçuklatan kâr yüzdelerini, Bangladeşli tedarikçilere bırakılan çok küçük kâr marjlarıyla karşılaştırın. Bangladeş’te konfeksiyon fabrikası sahibi olan Rubana Huq, *Wall Street Journal*’daki yazısında, üretim maliyeti 6,62 dolar olan her bir gömlektan %2’lik kâr oranıyla 12,5 sent kazandığını öne sürüyor.¹⁹ Bu Bangladeşli konfeksiyon fabrikası sahibi pek yansız sayılmaz ve iddialarına ihtiyatla yaklaşmak gerekir, ama küresel alıcıların acımasız fahiş fiyat politikası yadsınamaz bir gerçektir, İngiliz parlamenterlerce hazırlanan bir rapor da bunu doğrular: “Alıcı güdümündeki tedarik zincirlerinde kâr marjları çok düşük ve fiyat kırma korkusu büyüktür. Dolayısıyla, markaların satın alım uygulamaları, gizli taşeronluk sözleşmeleriyle,

17 Rhian Nicholson, 2011, *The 5 biggest retail markups*, Yahoo! Finance UK, <http://uk.finance.yahoo.com/news/The-5-biggest-retail-mark-ups-yahoofinanceuk-2638718762.html>.

18 Bkz. *Practical Stock Investing*, Dan Duane’in blogu, <http://practicalstockinvesting.com/2013/05/21/pricing-out-a-low-end-shirt-investment-implications/>.

19 Rubana Huq, “6,75 Dolarlık Bir Gömleğin Ekonomisi,” *Wall Street Journal*, 16 Mayıs 2013, <http://online.wsj.com/article/SB10001424127887323582904578485300080843278.html>.

aşırı uzun çalışma saatleriyle ve izinsiz fabrika genişletmeleriyle sağlık ve güvenlik kurallarının çiğnenmesini teşvik edebilir.”²⁰

Eylül 2012’de Karaçi’deki bir fabrika yangınında 289 konfeksiyon işçisinin yanarak ölmesinden sonra konuşan fabrika sahibi Ali Ahmad, ulusötesi şirketlerin tedarikçi firmalara uyguladıkları yoğun baskıya dokunaklı bir dille tanıklık eder:

Başınızda grevler, elektrik kesintileri, bölgenizi koruma bahanesiyle haraç alan yerel çeteler –aklınıza ne gelirse– var. ... Dahası ABD’de oturan ve işi zamanında yaptığınız sürece ne yaptığınızı hiç umursamayan acımasız alıcılarla karşı karşıyasınız. ... Her geç kalışımızda darbe yeriz. Bu, kâr marjı kayıpları demektir. Bu, siparişlerimizi hızlıca karşılamak için yapmamız gereken ne varsa yapmamız demektir. Bu fabrika sahibi, salt bu amaçla fazladan vardiya yaptırıyor olabilir.²¹

Küresel giyim sektöründe tanınmış bir uzman olan John Pickles’a göre, küresel alıcılar, ücretleri aşağıya çektirmekte öyle başarılı olmuşlardır ki, son zamanlarda dikkatlerini bir başka alana çevirmişlerdir: “Emek maliyetlerini iyice kısararak sağlanan marjinal kazançlar son yıllarda önemli ölçüde azalmıştır. Ücret düzeyleri en düşük geçim maliyetinin altına indirilince ve daha da indirilmesi mümkün olmayınca, alıcılar ve tedarikçiler, değer zincirinin başka alanlarında (girdi maliyetleri, işlem maliyetleri, lojistik, koordinasyon giderleri, talep yönetimi vb.) tasarruf olanakları aramaya başladılar.”²² Sonuç olarak, tedarikçileri genel giderleri kısma, sağlık ve güvenlik mevzuatını göz ardı etmeye,

20 Bangladeş Tüm Partiler Parlamento Grubu, *After Rana Plaza*, s. 15.

21 Dara Brown, “‘İçeride sıkışıp kaldık’: Pakistan’da fabrika yangınında en az 261 can kaybı,” NBCNews.com, 12 Eylül 2012. http://worldnews.nbcnews.com/_news/2012/09/12/13819640-we-were-trapped-inside-pakistan-factory-fires-killat-least-261?lite

22 John Pickles, 2013, *Economic and Social Upgrading in Apparel Global Value Chains: Public Governance and Trade Policy*, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2209720, ss. 104-5. Yerli giyim sanayilerini korumak için, 1974’ten beri emperyalist ülkelere giysi ihracatına kısıtlama getiren Çoklu Elyaf Düzenlemesi’nin süresi 2004’te sona erdi.

zorunlu fazla mesai dayatmaya, hiyerarşinin alt basamaklarında yer alan ve çalışma koşullarının ilk kademe tedarikçilerden genellikle daha da kötü olduğu başka tedarikçilere işleri fason olarak yaptırmaya zorlayan baskılar yoğunlaşır; ya da UNCTAD'ın 2013 *Dünya Yatırım Raporu*'nda belirtildiği gibi:

Küresel alıcıların maliyetleri düşürmek için pazarlık gücünü kullanabildikleri emek-yoğun (tekstil ve giyim gibi) sektörlerde, bu baskı çoğu zaman ücretlerin düşmesiyle sonuçlanır. ... Ücretler üzerindeki aşağı yönlü baskıya ek olarak, maliyetleri azaltma çabası da sıklıkla iş sağlığı ve güvenliği kurallarının önemli ölçüde çiğnenmesiyle sonuçlanır.²³

Ne var ki “küresel alıcılar”, kendilerini kusurlu gösteren suçlamalardan korumak için bazı akademisyenlerin tanıklığına güvenebilirler. Sarah Labowitz ve Dorothée Baumann-Pauly'nin New York'taki Stern School of Business için yaptıkları önemli bir incelemede bildirildiğine göre, “Fabrika sahipleri, bir siparişi karşılayamazlarsa büyük kayıplara uğrarlar ve zamanında bitiremezlerse ağır para cezaları ödemek zorunda kalırlar”.²⁴ Yine de bu rapor, düşük ücretlerin ve ölüm tehlikesi içeren iş yerlerinin suçunu Bangladeş hükümetinin yolsuzluğuna, sık elektrik kesintilerine, aşırı nüfusa (çokuluslu şirketlerin bilinçli ve kasıtlı politikaları dışında her şeye) yüklüyor. Labowitz ve Baumann-Pauly, yansızlık iddiasını bile terk ederek, yaptıkları incelemenin, “daha yüksek standartlara yönelik ortak bir arzu ... bağlamında kaleme alındığı”nı en başından belirterek, “... Giyim sektörünün, Bangladeş halkına ve ekonomisine büyük yarar sağladığı ... [ve] iş dünyasının toplum yararına çalışabileceği ve çalıştığı tezinden yola çıkıyoruz. İş dünyasının bir yandan insan haklarını uygulamada yüksek standartları vurgularken değer de yaratma ama-

23 UNCTAD, World Investment Report 2013, ss. 158-62.

24 Sarah Labowitz ve Dorothée Baumann-Pauly, 2014, *Business as Usual Is Not an Option: Supply Chains and Sourcing After Rana Plaza* (New York: NYU Leonard N. Stern School of Business), 25, http://www.stern.nyu.edu/cons/groups/content/documents/webasset/con_047408.pdf

cını destekliyoruz,” diyorlar.²⁵ Yazarların bu yaltakçı tutumu, “işçilerinin temel haklarını korumak için gerekli siyasal iradede, teknik yetenekten ve kaynaklardan yoksun olan Bangladeş hükümeti”ni sert bir dille eleştirmeleriyle taban tabana zıttır. “Bangladeş, kamu adaleti, düzenleyici yürütme erki ve yolsuzluk yapılmaması dâhil iyi yönetimle ilgili tüm ölçütlerde en dipte ya da dibe en yakın bir yerdedir.”²⁶

Uluslararası ticaretin belli başlı teorisyenleri arasında sayılan ve kendisine henüz iktisat dalında Nobel Ödülü verilmediği için canının sıkıldığını itiraf eden²⁷ Columbia Üniversitesi’nden Profesör Jagdish Bhagwati de büyük iş çevrelerini savunmak için öne atılıyor. “Fabrikaların sahipleri ve işletmecileri yerel olduğu için, suçlanması gerekenler elbette o fabrikaların müşterileri değil, sahipleri ve müdürleridir, aksi halde bu, ülke içinde ya da dışında o giysileri satın alanları suçlamak gibi bir şey olurdu.”²⁸ Böylesine parlak bir teori için Bhagwati’nin *bir şeyler* hak ettiği açıktır!

RANA PLAZA FELAKETİNDEN ÇOK ÖNCE, fabrika yangınları ve bina çökmeleri bakımından Bangladeş’in acınası sicili nedeniyle, STK’lar, uluslararası sendika federasyonları IndustriAll ve UNI Global Union ile Batılı giyim eşyası devlerinin temsilcileri arasında yoğun tartışmalar başlamıştı bile. Binanın çökmesinden sonraki iki hafta içinde, taraflar, “Bangladeş’te Yangın ve Bina Güvenliği Anlaşması”nı duyurdular; anlaşmanın ana ögesi, uluslararası sendikalardan üç temsilcinin ve uluslararası şirketlerden

25 A.g.y., s. 6.

26 A.g.y., s. 9.

27 “Sinirlenmek çok abartılı bir sözcük. ... Uluslararası ticaret alanında, şu ya da bu ölçüde başarıyla yazılarıma konu etmediğim hiçbir şey yoktur. Bunu kendim söylememeliyim, ama başka pek çok kişi öyle söylüyor.” David Pilling, “FT’yle Öğle Yemeği: Jagdish Bhagwati,” *Financial Times*, 17 Nisan 2014.

28 Jagdish Bhagwati, “Sorumluluk Küresel Değil, Yereldir,” *New York Times*, 2 Mayıs 2013, <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2013/05/02/when-does-corporate-responsibility-mean-abandoning-ship/responsibility-for-sweatshops-is-local-not-global>.

üç temsilcinin oluşturduğu, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün başkanlığında bir Yönetim Kurulu'nun denetlediği yeni bir fabrika teftiş heyetinin kurulmasıydı.²⁹ ABD'li ve Avrupalı perakende devlerinin birkaç ay süren lobi faaliyetlerinden sonra, kırkıktan fazla ünlü marka anlaşmayı onayladı; dikkat çeken istisnalar, GAP ve Walmart'tı. Taraflar, "bu anlaşmanın kapsadığı her bir fabrikanın ilk iki yıl içinde ilk teftiştan geçirilmesini sağlamak için tüm makul çabalar"ın gösterilmesi konusunda görüş birliğine vardılar ve güvenlik raporlarının yayımlanacağını, düzeltici önlemlerin alınacağını ve güvenlik eğitimi verileceğini vaat ettiler. Tedarikçi şirketlerin, yöneticilerden ve işçilerden oluşan sağlık ve güvenlik komiteleri kurmaları koşulu getirildi; görevli işçiler, sendikalarca ya da hiç sendika temsilcisinin bulunmadığı yerlerde "demokratik seçim"le belirlenecekti. "Yasal açıdan bağlayıcı" olduğu söylenen anlaşma, yalnızca tedarikçi şirketlere karşı cezalar (yani, sipariş kayıpları) öngörmektedir. Tüm programın parasal kaynakları, ülkedeki işlerinin büyüklüğüyle orantılı bir aidat ödeyecek olan Batılı "markalar"ca sağlanacaktır.

Gördüğümüz gibi, dibe doğru yarışın ve beraberinde getirdiği kötülüklerin (açlık sınırı altında kalan ücretler, derme çatma binalar, korkunç yaşam koşulları) temel itici gücü, önde gelen firmaların zorlayıcı fiyat uygulamasıdır. Anlaşma, bu konuya nasıl yaklaşıyor? Bölüm 22'de, üretim maliyetlerinin kısılması için uluslararası perakendecilerden gelen amansız baskı nedeniyle, işleri ucuza halletmek zorunda kaldıklarını söyleyen fabrika sahiplerinin yakınmaları ele alınmıştır: "Programın iyileştirici ve düzeltici kurallarına fabrikaların uymalarını sağlamak için, katılımcı markalar ve perakendeciler, fabrikaların güvenli bir çalışma ortamı kurmalarını ve Güvenlik Müfettişi'nin koyduğu iyileştirici ve düzeltici kurallara uymalarını finansal açıdan olanaklı kılan ticaret koşullarını tedarikçilerle müzakere edeceklerdir."

29 Çevrimiçi erişim: http://www.cleanclothes.org/img/pdf/accord-on-fire-and-building-safety-in-bangladesh/at_download/file.

Bu hükmün uygulanması ya da denetlenmesi için hiç kimseye ya da hiçbir idari organa görev verilmemiştir. Bu hüküm ancak bir fabrika sahibi, bir küresel alıcının “ticaret koşulları”na yanaşmadığına inanırsa ve konuyu Anlaşmanın Yönetim Kurulu’na götürmeye karar verirse devreye girer. Taraflardan biri Yönetim Kurulu’nun kararına itiraz ederse anlaşmazlığı yasal açıdan bağlayıcı tahkime sunabilir. Fabrika sahibini sipariş iptali tehdidine karşı korumak için, anlaşma, alıcı firmalara mevcut sözleşmeleri iki yıl boyunca sürdürme zorunluluğu getirmektedir. Ne var ki yasal güvenceler, aşırı güç asimetrisini değiştirmez (kendi müşterilerinin misilleme yapmasından ve başkalarınca kara listeye alınmaktan korkan fabrika sahipleri, bu yola başvurmakta tereddüt edecektir). Anlaşmanın mekanizmaları, konfeksiyon işçilerine geçinmeye yeterli bir ücret ödenmesini sağlamayan “ticari şartlar”ı onaylama sürecine uluslararası sendikaları da katar.

YANGIN VE ÇÖKME RİSKİ, Bangladeş’te bina güvenliğiyle ilgili tek sorun değildir. Rana Plaza felaketinden sonraki yıl meydana gelen ölüm ve yaralanma olaylarının çoğuna, ufak yangınların yol açtığı panik ve izdihamlar neden oldu, böylelikle yangın çıkışlarının ve merdiven boşluklarının olmadığı ortaya çıktı.³⁰ Hava sıcaklıklarının sıklıkla 35 dereceye ulaştığı ve nemin yıl boyunca yüksek olduğu Bangladeş’in bunaltıcı iklimine rağmen, yeterli havalandırmanın olmaması, sıklıkla boyalardan ve başka girdilerden yayılan kimyasal madde buharlarının buna eklenmesi, “Yangın ve Bina Güvenliği Anlaşması”nda yer almayan sağlıksız ve güvensiz çalışma koşulları arasındadır. Kilit önemde bir sağlık ve güvenlik sorunu olan aşırı ve zorunlu fazla mesaiye anlaşmada hiç değinilmemiştir; tedarikçi fabrikaların sendikalara örgütlenme olanağı tanınmasından da bahsedilmemiştir; oysaki

30 Bkz AFL-CIO’nun Dakka’daki Dayanışma Merkezi’nce hazırlanan “2012-2014 giyim fabrikası yangınlarının ayrıntılı listesi,” çevrimiçi erişim: <http://www.aflcio.org/Blog/Global-Action/1-Year-After-Rana-Plaza-Survivors-Families-Struggle-to-Survive>.

iş yerinde sendikal örgütlenme, tehlikeli çalışma uygulamalarına karşı en önemli savunma hattıdır. Buna rağmen, Jyrki Raina bu anlaşmayı “tarihi” olarak tanımladı; UNI Genel Sekreteri Philip Jennings ise anlaşmayı “küresel tedarik zincirinde dibe doğru yarışın bitişi”ne işaret eden bir “dönüm noktası” olarak nitelendirdi; IndustriALL ve UNI de yaptıkları ortak basın açıklamasında, çokuluslu paydaşlarını “en ilerici küresel moda markaları” diye tanımlayarak övdü.³¹

Rana Plaza felaketinden sonra, Jyrki Raina, “konfeksiyon işçilerine sendikaya girme hakkı, geçinmeye yeterli ücretler, sağlık ve güvenlik koşulları dâhil sürdürülebilir koşullar yaratmak için IndustriALL’in küresel gücünü kullanma” sözü verdi. Ama Batı Avrupa’daki ve Kuzey Amerika’daki sendikalar, protestolar ve örgütlenme işini, kötü çalışma şartlarıyla mücadele edenlere ve yardım kampanyası kuruluşlarına ihale etti ve kendi üyelerini dayanışma içinde harekete geçirmek için hiçbir şey yapmadı. Kuzey Amerika’daki sendikalar, Haziran 2013’te, “ölüm tuzaklarına son vermek için uluslararası eylem günü”ne katılma sözü verdi ama bu eylemi gerçekleştirmek için ciddi çaba gösterdiklerine dair herhangi bir kanıt yok. Aksine, bu sendikaların tavrı, emperyalist hükümetlerle ve uluslararası markalarla ortak hareket etmek yönünde oldu. İngiltere’de Unite ve Kuzey Amerika’da United Steelworkers sendikaları (ikisi de IndustriALL’in bağlı kuruluşlarıdır), Rana Plaza felaketinden birkaç gün sonra ortak bir açıklama yayınlayarak, ABD ve Avrupa hükümetlerini, “Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi uyarınca Bangladeş’in pazara erişimini hemen askıya almaları”nı ve “insanlık dışı çalışma koşullarında üretilmiş malların ithalatını yasaklayan ... yasalar çıkarmaları”nı istedi.³² Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GTS), “En Az Kalkınmış Ülkeler”den Kuzey Amerika’ya ve Avrupa’ya gümrüksüz ithalat

31 Bkz. <http://www.industriall-union.org/we-made-it-global-breakthrough-as-retailbrands-sign-up-to-bangladesh-factory-safety-deal/>; <http://www.industriall-union.org/industriall-uni-and-ituc-visit-bangladesh>.

32 Bkz. <http://www.unitetheunion.org/news/workersunitingstatementonbangladesh/>.

yapılmasına olanak verir. Amerika Birleşik Devletleri'nde sendika yetkilileri, Bangladeş'in ABD pazarına gümrüksüz erişimini engellemek için ABD yönetimine dilekçe verdiler ve Başkan Barack Obama'nın 27 Haziran 2013'te Kongre'de bir konuşma yaparak, Bangladeş'in "uluslararası ölçekte tanınan işçi haklarını sağlamak için adım atmakta olduğunu" belirten göstermelik bir açıklama yapmasını sağladılar. AFL-CIO Başkanı Richard Trumka, bu kararı sevinçle karşılayarak şöyle dedi:

Sağlanan ticari yararları askıya alan kararlar, ticaret ortaklarımıza önemli bir mesaj veriyor. ... Tehlikeli (hatta ölümcül) çalışma koşullarına göz yuman ve temel işçi haklarını, özellikle de örgütlenme hakkını yadsıyan ülkeler, ABD pazarına imtiyazlı erişimlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır.³³

Bu hamle büyük ölçüde göstermelikti (Amerika Birleşik Devletleri'ne gümrüksüz olarak giren Bangladeş kaynaklı ithal malların oranı, ABD'li işverenlerin ve sendikacıların korumacı baskılarından dolayı %1'den düşüktür). Bu kademeciyi bile Obama iptal edinceye kadar bundan en büyük fayda sağlayan tütündü, onu plastik poşet, golf malzemeleri ve otel yemek takımları izliyordu. ABD yönetimi, 2013'te Bangladeş'ten yapılan 4,9 milyar dolarlık hazır giyim (HG) ithalatından 809,5 milyon dolar gümrük vergisi elde etti ve ortalama gümrük vergisi %16,5'tu.³⁴ Rana Plaza felaketinin olduğu yıl Bangladeş'in HG sektöründe çalışan 4 milyon işçinin ortalama ücreti, Kasım 2013'teki artıştan önce, yıllık 780 dolardı, bu da toplam 3,1 milyar dolar ediyordu.³⁵ ABD, Bangladeş'in hazır giyim ihracatının %22'sini aldığı için, 3,1 milyarın %22'sinin ya da 690 milyon doların ABD'ye gönderilecek

33 Bkz. <http://www.aflcio.org/Press-Room/Press-Releases/Statement-by-AFL-CIO-President-Richard-Trumka-on-News-that-U.S.-Government-Plans-to-Suspend-Bangladesh-s-Trade-Benefits>.

34 "ABD, Bangladeş'e uygulanan GTS'yi askıya aldı," *Daily Star*, 28 Haziran 2013, <http://archive.thedailystar.net/beta2/news/us-set-to-suspend-bangladeshs-gsp/>.

35 ILO, 2013, Decent Work Country Profile: Bangladesh, (Cenevre: ILO).